

Waldemar Firlej

Twórczość piśmiennicza księży diecezji kieleckiej i sandomierskiej w XIX wieku: wprowadzenie w problematykę badawczą

Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne 15,
205-212

2005

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Waldemar Firlej

TWÓRCZOŚĆ PIŚMIENNICZA KSIĘŻY DIECEZJI KIELECKIEJ I SANDOMIERSKIEJ W XIX WIEKU. WPROWADZENIE W PROBLEMATYKĘ BADAWCZĄ

Badania nad duchowieństwem Kielecczyzny pozwoliły ustalić, że w ciągu XIX w. (do wybuchu I wojny światowej) działalnością piśmienniczą zajmowało się na terenie obu diecezji 194 księży: 81 z diecezji kieleckiej i 113 z diecezji sandomierskiej. Liczba prac ogłoszonych przez nich drukiem w badanym okresie w postaci artykułów, prac w wydawnictwach zbiorowych i publikacji samoistnych sięga łącznie ok. 2200 pozycji. Artykuły księży znajdują się w ok. 70 tytułach gazet i czasopism z XIX i początków XX w. o zasięgu regionalnym i ogólnopolskim. Pełna charakterystyka twórczości piśmienniczej duchowieństwa Kielecczyzny jest zagadnieniem złożonym i znacznie wykracza poza ramy niniejszego studium¹. W dalszej części artykułu ograniczymy się więc jedynie do przedstawienia zainteresowań piśmienniczych tej grupy księży (określanej dalej mianem księży-autorów). Dokonamy typologii publikowanych przez nich prac i ogólnej charakterystyki poszczególnych rodzajów publikacji.

W oparciu o zgromadzoną bibliografię XIX-wiecznego duchowieństwa diecezji kieleckiej i sandomierskiej można wyróżnić w publikacjach księży problematykę kaznodziejską i katechetyczną, problematykę kultu parafialnego i życia religijnego wiernych, zagadnienia obyczajowe, szkolno-oświatowe, społeczne, a także opracowania historyczne².

---

¹ Szczegółowa charakterystyka tej problematyki została przedstawiona w pracy: W. Firlej, *Piśmiennictwo księży diecezji kieleckiej i sandomierskiej w XIX wieku. Studium społeczno-kulturalne*. Praca doktorska w archiwum Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach, Kielce 1998.

² Od kilkunastu lat w Zakładzie Historii Wychowania i Organizacji Szkolnictwa Akademii Świętokrzyskiej w Kielcach prowadzone są prace dokumentacyjne, zmierzające do zgromadzenia pełnej bibliografii piśmiennictwa księży diecezji kieleckiej i sandomierskiej w XIX i XX w. (opublikowanych do

Analiza piśmiennictwa kaznodziejskiego i katechetycznego omawianej grupy księży wykazała ściśle dostosowanie publikowanych przez nich prac do potrzeb ówczesnego duszpasterstwa parafialnego. Przejawem tego było wydawanie przez księży-autorów licznych tekstów kazań. Władze rosyjskie dopuszczały bowiem do wygłaszania podczas nabożeństw w kościołach tylko kazania z ocenzonego zbiorów drukowanych. Obszerne zbiory kazań opublikował prałat kapituły sandomierskiej ks. Józef Lisikiewicz, a także regens Konsystorza Sandomierskiego i późniejszy profesor Akademii Duchownej w Warszawie ks. Józef Szpaderski³. Wśród księży diecezji kieleckiej tego rodzaju pomoce kaznodziejskie znajdujemy zwłaszcza w twórczości piśmienniczej ks. Franciszka Szaniawskiego, wykładowcy w Kieleckim Seminarium Duchownym i profesora Uniwersytetu Warszawskiego oraz ks. Wincentego Bogackiego, wykładowcy homiletyki w kieleckim seminarium i redaktora dwutygodnika dogmatyczno-ascetycznego „Maryawita”⁴.

Ogólnie słaba znajomość w XIX w. wśród ludu podstawowych prawd wiary i nieskuteczność kazań głoszonych w kościołach, skłoniła władze kościelne do zwrócenia szczególnej uwagi na nauczanie katechizmowe. W piśmiennictwie duchownych Kielecczyny wyraźnie widoczne jest zainteresowanie tą problematyką, co przejawiało się w publikowaniu różnorodnych tekstów katechizmowych. Niektóre z tych publikacji drukowane były w nakładach sięgających kilku, a nawet kilkudziesięciu tysięcy egzemplarzy; świadczy to o dużym zapotrzebowaniu na tego rodzaju wydawnictwa w ówczesnym społeczeństwie polskim. Autorem pomocy katechetycznych dla duchowieństwa był m.in. proboszcz chmielnicki ks. Franciszek Salezy Zychowicz, który w końcu XIX w. wydał zbiory nauk katechizmowych i pasyjnych⁵. Zbiory nauk katechizmowych zawiera m.in. także bibliografia proboszcza i dziekana w Jedlińsku ks. Jana Kloczkowskiego⁶.

Odrębną część omawianych publikacji stanowią teksty katechizmów. Jednym z najbardziej znanych i popularnych katechizmów na terenie Królestwa Polskiego był *Mały katechizm dla uczniów wyznania rzymskokatolickiego w szkołach elementarnych* ks. Antoniego Putiatyckiego, profesora kieleckiego i sandomierskiego Seminarium

wybuchu II wojny światowej). Inicjatorem tych prac był śp. prof. dr hab. Józef Grzywna. Obecnie zespół badawczy, do którego należy autor niniejszego artykułu oraz dr Danuta Krześniak-Firlej, pracuje pod kierunkiem ks. prof. zw. dr. hab. Daniela Olszewskiego. Część zgromadzonego materiału źródłowego została opracowana w oczekującej na publikację pracy doktorskiej W. Firleja (zob. wyżej przyp. 1).

³ J. Lisikiewicz, *Kazania na niedziele całego roku*, t. 1–3, Lublin 1797–1806; tenże, *Adwent, czyli kazania adwentowe wydane*, t. 1–2, Lublin 1796; J. Szpaderski, *Kazania*, t. 1–3, Kraków 1905; tenże, *Homilie i nauki niedzielne do użytku plebanów i kaznodziejów*, t. 1–4, Kraków 1875–1876.

⁴ F. Szaniawski, *Kazania*, t. 1–3, Warszawa 1819–1820; tenże, *Kazania na nabożeństwie rozważania męki Jezusa Chrystusa w czasie postu mówione w kościele katedralnym warszawskim*, Warszawa 1806; W. Bogacki, *Kazania i mowy wyborowe*, t. 1–3, Kielce 1905.

⁵ S. Zychowicz, *Nauki krótkie homiletyczno-praktyczne na wszystkie niedziele i święta uroczyste w ciągu całego roku napisane*, Warszawa 1896; tenże, *Nauki pasyjne o grzechach głównych zastosowane do Męki Pańskiej*, Warszawa 1899. Szerzej na temat działalności duszpasterskiej i piśmienniczej ks. S. Zychowicza zob. D. Olszewski, D. W. Firlejowie, S. Rogala, *Parafia Chmielnik. Zarys dziejów*, Kielce 2001.

⁶ J. Kloczkowski, *Nauki religijno-moralne*, t. 1–3, Warszawa 1874–1875. Toż w kolejnym wydaniu: Warszawa 1892; tenże, *Nauki katolickie świąteczne w dwóch działach*, Warszawa 1878.

Duchownego. Od roku 1835 katechizm ten obowiązywał przy nauczaniu religii w szkołach. Liczne jego wydania dowodzą, że był powszechnie stosowany w katechezie jeszcze w początkach XX stulecia⁷. Poszerzona wersja tego katechizmu przeznaczona była dla dorosłych i także doczekała się kilku wydań⁸. Z dużym zainteresowaniem spotkały się także katechizmy autorstwa innych kapłanów diecezji sandomierskiej: ks. J. Szpaderskiego i ks. Pawła Kubickiego⁹.

Znaczną popularnością w XIX w. cieszyła się wśród wiernych literatura dewocyjna, w związku z czym księża publikowali liczne modlitewniki, śpiewniki, godzinki i książki do nabożeństwa. Osobne zbiory pieśni dość licznie występują m.in. w twórczości wspomnianego wcześniej ks. J. Kloczkowskiego oraz ks. Kazimierza Grabowskiego z Moskarczewa w diecezji kieleckiej, którzy, pracując przez całe życie na stanowisku proboszczów, dobrze znali mentalność i potrzeby religijne swoich parafian¹⁰. Wśród autorów publikowanych tekstów nabożeństw należy wymienić kanonika kapituły kieleckiej i sandomierskiej ks. Józefa Gackiego. Jego *Głos do Boga, nabożeństwo domowe i kościelne dla ludu katolickiego z modlitw i śpiewów najużywanych w Polsce ułożone* (wyd. 1, Warszawa 1863) wydawany był w ostatnich dziesięcioleciach XIX w. aż osiem razy. Autorem licznych tekstów dewocyjnych był ks. Grzegorz Augustynik, wieloletni proboszcz we Włoszczowie i Dąbrowie Górniczej, znany z propagowania kultu maryjnego na Kielecczyźnie¹¹.

⁷ Wiadomo, że katechizm ten ukazywał się również pod zmienionym tytułem: *Mały katechizm dla młodzieży wyznania rzymskokatolickiego* i miał następujące wydania: Warszawa 1835, 1836, 1837, 1843, 1844, 1845, 1849, 1853, 1855, 1859, 1861, 1863, 1864, 1865, 1872, 1874, 1876, 1877, 1879, 1885, 1892; Kraków 1869, Włocławek 1893, 1895, 1899, 1903, 1905; Warszawa–Lublin–Łódź–Kraków 1913. Por. D. Olszewski, *Książka religijna na terenie Królestwa Polskiego w XIX wieku*, „Rocznik Świętokrzyski”, 16, 1989, s. 147–173.

⁸ A. Putiatycki, *Katechizm parafialny obszerniejszym wykładem rzeczy objaśniony dla wygody pastery w Winnicy Pańskiej pracujących, jako też rodziców i nauczycieli*, Warszawa 1853; wyd. 2, Warszawa 1863; wyd. 3, Warszawa 1872; wyd. 4, Warszawa 1884.

⁹ J. Szpaderski, *Katechizm, czyli nauka religii katolickiej dla młodzieży polskiej*, Warszawa 1865; wyd. 2, Warszawa 1870. Uproszczoną wersją tej pracy był *Mały katechizm dla młodzieży katolickiej szkół początkowych*, Warszawa 1865, który w kolejnej edycji nosił tytuł: *Mały katechizm z dodaniem historii świętej Starego i Nowego Testamentu*, Warszawa 1869. Ks. P. Kubicki, znany głównie z publikacji o treści historycznej, opracował *Katechizm dla uczącej się młodzieży katolickiej*, Radom 1900; wyd. 2, Radom 1908. Katechizm ten stosowany był w nauczaniu religii jeszcze w okresie międzywojennym (wyd. 3, Sandomierz 1929).

¹⁰ J. Kloczkowski, *Pieśni nabożne*, Warszawa 1872 (do 1895 r. ten zbiór pieśni doczekał się aż sześciu wydań); tenże, *Pieśni na uroczystość Narodzenia i Opieki Najświętszej Maryi Panny*, Warszawa 1874; tenże, *Trzy pieśni do Pana Jezusa Miłosiernego i do Matki Bożej Oczyszczenia*, Warszawa 1874; tenże, *Hymny do Pana Jezusa i Matki Bożej*, Warszawa 1876; tenże, *Pieśni na Zmartwychwstanie Pańskie*, Warszawa 1884; K. Grabowski, *Pieśni na Boże Ciało z melodiami do śpiewu i harmonią na organy i fortepian*, Warszawa 1903; tenże, *Kolendy z melodiami*, Płock 1904; tenże, *Pieśni adwentowe z melodiami do śpiewu i harmonią na organy lub fortepian*, Płock 1904; tenże, *Pieśni postne, droga krzyżowa i gorzkie żale z melodiami do śpiewu i harmonią na organy lub fortepian*, Płock 1905.

¹¹ Zob. np. G. Augustynik, *Pielgrzymka majowa do miejsc wstawionych cudami Najświętszej Maryi Panny*, Dąbrowa Górnicza 1900; tenże, *Pielgrzymka jubileuszowa do miejsc wstawionych cudami Najświętszej Maryi Panny, czyli nabożeństwo majowe na uczczenie 50-letniego Jubileuszu Dogmatu Nie-*

Duże zainteresowanie w swojej twórczości piśmienniczej księży diecezji kieleckiej i sandomierskiej przejawiali ruchem pątniczym. Prace te obejmowały opisy podróży do miejsc świętych w kraju i za granicą, opisy cudownych obrazów (zwłaszcza maryjnych) i łask tam doznawanych, a także nabożeństwa dla pielgrzymów. Publikacje te znajdujemy głównie u proboszczów parafii, z których pielgrzymki te były organizowane¹². Swoiste przewodniki dla organizatorów i uczestników pielgrzymek, zawierające szczegółowe informacje o sposobach ich przygotowania i przeprowadzenia, a także nabożeństwa i pieśni śpiewane podczas pielgrzymek można znaleźć w bibliografii profesora Seminarium Duchownego w Kielcach i proboszcza w Małogoszczy ks. Nestora Bierońskiego¹³.

Hagiograficzna twórczość pisarska omawianych księży nie jest zbyt obszerna i nie wyróżnia się spośród ogólnie panujących tendencji w tego rodzaju literaturze polskiej okresu rozbiorów. Dominują w niej opracowania żywotów świętych oparte na tradycyjnych, dostosowanych do celów religijnych przekazach ludowych, stąd twórczość tę zaliczamy do literatury dewocyjnej¹⁴.

Należy zaznaczyć, że publikacje dewocyjne księży-autorów miały często po kilka wydań i drukowane były w dużych nakładach. Ten rodzaj piśmiennictwa odzwierciedla typy pobożności ludowej występujące na Kielecczyźnie w epoce zaborów, ukazuje nowe formy duszpasterstwa i ewolucję nabożeństwa parafialnego w XIX w. oraz informuje o upowszechnianiu się kultu świętych polskich i świętych Kościoła powszechnego w warunkach niewoli narodowej.

W licznych korespondencjach prasowych, które stanowiły odrębny rodzaj piśmiennictwa duchownych, przejawiała się troska o uświadomienie religijne ludu oraz systematyczne przystępowanie wiernych do sakramentów świętych, zwłaszcza do spowiedzi i komunii św. oraz bierzmowania¹⁵.

pokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, obchodzonego od 8 grudnia 1903 roku do 8 grudnia 1904 roku oraz krótkie nabożeństwo do Najświętszego Serca Jezusowego, Kielce 1904; tenże, *Rozmyślenia majowe o szkaplerzu karmelitańskim i o koronce*, Piekary [b. r.].

¹² Np. ks. Mateusz Moszyński, proboszcz i prałat sandomierski, opublikował *Pielgrzymkę do Częstochowy*, Częstochowa 1844; ks. Jan Stępniewski, proboszcz parafii Mniszek i Szewna, wydał *Wspomnienia z pielgrzymki do Częstochowy*, Warszawa 1863; ks. Władysław Wojciechowski, proboszcz w Skale, opublikował książeczkę pt. *Z pielgrzymki do Częstochowy*, Warszawa [b. r.]; ks. Jan Kryszkier, proboszcz w Sączowie i Mstyczowie, wydał pracę zatytułowaną: *Pielgrzymka do Częstochowy*, Warszawa 1881. Dużą popularnością cieszył się też liczący ponad 500 stron modlitewnik ks. G. Augustynika, ówczesnego proboszcza we Włoszczowie, zatytułowany: *Podarek Maryi, książka do nabożeństwa pielgrzymom zwiedzającym Jasną Górę podana*, Częstochowa 1894; wyd. 2, Częstochowa 1896.

¹³ N. Bieroński, *Droga święta do miejsc cudownych, pomnożona modłami i pieśniami najużywanych*, Warszawa 1888; tenże, *Pielgrzymka do miejsc świętych, czyli sposób odprawienia takowej w kompanii w Bogu miłym, a pątnikom dogodnym porządku (...) z dodaniem modlitw i pieśni najczęściej w pielgrzymce używanych*, Warszawa 1888.

¹⁴ Zob. np. W. Bogacki, *Żywoty świętych Pańskich na wszystkie dni roku*, t. 1–2, Kielce 1905–1906; tenże, *Dzień chrześcijanina, czyli żywoty świętych, rozmyślenia i uwagi na każdy dzień roku*, t. 1, cz. 1, Kielce 1905.

¹⁵ Np. wiele relacji z odwiedzin administratora diecezji kielecko-krakowskiej bpa Macieja Majer-

Z relacji prasowych księży wynika, że na przełomie XIX i XX w. poziom uświadamienia religijnego ludu był na Kielecczyźnie bardzo zróżnicowany, co łączyło się z rozwojem na tym terenie nowych prądów i idei społeczno-religijnych, nie zawsze zgodnych z założeniami religii katolickiej. Szczególnie podatnym środowiskiem dla ich występowania były uprzemysłowione rejony diecezji kieleckiej w Zagłębiu Dąbrowskim, gdzie występowało zjawisko dechrystianizacji części miejscowej ludności oraz wyraźnie zaznaczyły się wpływy mariawickie i socjalistyczne¹⁶. W środowiskach wiejskich tej diecezji dość dużą popularność osiągnął z kolei antyklerykalny ruch zaraniarski, skupiający się głównie na terenach typowo rolniczych. Należy zwrócić uwagę na fakt, że wszystkie te niekorzystne dla życia religijnego zjawiska znalazły wyraźne odzwierciedlenie w publikacjach omawianej grupy duchownych.

Problematyka etnograficzna stanowiła w twórczości pisarskiej duchowieństwa Kielecczyzny niezbyt obszerną tematykę. Najwięcej informacji na temat obyczajów, zwyczajów i wierzeń ludowych z regionu kieleckiego zawierają przede wszystkim publikacje ks. Władysława Siarkowskiego, ogłaszane głównie na łamach czasopism o zasięgu lokalnym i ogólnokrajowym¹⁷.

W wielu publikacjach księży z regionu kieleckiego znalazło wyraz zainteresowanie sprawami rozwoju oświaty ludowej i religijnego wychowania dzieci i młodzieży. Problematyka ta znalazła odbicie w artykułach opublikowanych przez duchownych

---

czeka w podległych mu parafiach zawierają m.in. korespondencje ks. Floriana Majewskiego, pełniącego od 1861 r. funkcję sekretarza, a następnie regensa w kieleckim konsystorzur. Zob. np. F. Majewski, *Kielce, dnia 11 czerwca 1865 r.*, [korespondencja], „Przegląd Katolicki”, 3, 1865, nr 26, s. 412; tenże, *Kielce, dnia 18 października 1865 r.*, [korespondencja], tamże, 3, 1865, nr 44, s. 700. Relacje z wizyt kanonicznych bpa sandomierskiego ks. Antoniego Sotkiewicza w 1884 r. można z kolei znaleźć w korespondencjach ks. Władysława Fudalewskiego, wykładowcy w sandomierskim seminarium i proboszcza wielu parafii diecezji sandomierskiej, np. W. Fudalewski, *Z Sandomierza*, [korespondencja], tamże, 22, 1884, nr 21, s. 349–351; nr 22, s. 363, 364; nr 28, s. 461–463; nr 37, s. 604, 605. Przykłady korespondencji autorstwa księży z terenu diecezji kieleckiej i sandomierskiej publikowanych w prasie można mnożyć.

¹⁶ Zob. np. J. Gajkowski, *Gdzie diabeł nie może, tam babę posle. Prawda o kozłowitach albo mankietnikach ku przestrodze tym, którzy jeszcze rozumu i wiary nie stracili*, Sandomierz 1909; A. Ćwikliński, *Głos w sprawie walki z kozłowityzmem*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 1, 1908, nr 10, s. 301; tenże, *Odpowiedź ks. Kłopotowskiemu redaktorowi „Polaka-Katolika” w sprawie przeciwdziałania mankietnictwu*, tamże, 2, 1909, nr 1, s. 24–28; R. Wójcik, *Z dekanatu będzińskiego* [korespondencja], tamże, 3, 1913, nr 9, s. 141–143; G. Augustynik, *List otwarty do ministrów sekty mankietników*, Dąbrowa Górnicza 1910; tenże, *List otwarty do ministrów sekty mariawitów i balamuconego przez nich ludu*, [b. m. r.]; tenże, *Odpowiedź p. Czycielowi na jego kłamstwa w Wiadomościach Mariawickich z okazji wizyty biskupa Łosińskiego w Dąbrowie Górniczej*, Dąbrowa Górnicza 1910; tenże, *Prawdą a nie kłamstwem wykazanie błędów mankietników*, Dąbrowa Górnicza 1910. Por. D. Olszewski, *Zagadnienie dechrystianizacji polskiego społeczeństwa w XIX i XX wieku*, w: *Między Odrą i Dnieprem. Wyznania i nardy*, pod red. T. Stegnera, Gdańsk 1997, s. 10–22.

¹⁷ Zob. W. Firlej, *Piśmiennictwo ks. Władysława Siarkowskiego*, w: W. Siarkowski, *Materiały do etnografii ludu polskiego z okolic Kielc*, do druku przyg. L. Michalska-Bracha i K. Bracha, Kielce 2000, s. XXVII–XXXVII; D. Krześniak-Firlej, W. Firlej, *Katalog publikacji ks. Władysława Siarkowskiego*, tamże, s. XXXIX–XLVII.

w gazetach i czasopismach religijno-społecznych w 2. połowie XIX i w początkach XX w.

Wiele publikacji świadczy o zainteresowaniu księży-autorów różnorodnymi zjawiskami natury społecznej, które występowały na dużą skalę w minionym stuleciu na ziemiach polskich. Na łamach gazet i czasopism piętnowano wady społeczne ludu, wśród których szczególnie dużo miejsca poświęcono walce z pijaństwem i nakłanianiu katolików do całkowitej abstynencji od alkoholu¹⁸.

Duchowieństwo diecezji kieleckiej i sandomierskiej w znacznym stopniu zaangażowało się w realizację zaleceń papieża Leona XIII wyrażonych w encyklikach zapoczątkowujących w Kościele rozwój katolicyzmu społecznego. Problematyka ta była przedmiotem znacznej liczby publikacji opisujących działalność księży w kościelnych i świeckich towarzystwach i organizacjach społecznych.

Wszechstronność zainteresowań pisarskich duchownych Kielecczyny uwidoczniła się także w ich piśmiennictwie historycznym, obejmującym głównie opracowania z zakresu historii regionalnej, ale także prace dotyczące historii Polski i historii powszechnej. Wiele publikacji poświęconych dziejom parafii diecezji sandomierskiej opublikował ks. J. Gacki¹⁹. Historyk Kościoła ks. Melchior Buliński napisał *Monografię miasta Sandomierza*, opublikowaną pośmiertnie w Warszawie w 1879 r. przez jego ucznia i następcę w seminarium ks. Wawrzyńca Kuklińskiego. Uzupełnienia i poprawki do tej pracy zamieścił w „Przeglądzie Katolickim” inny profesor sandomierskiej uczelni – ks. Apolinary Knothe, znany ze swego przywiązania do tego miasta²⁰. Na szczególne wyróżnienie zasługuje piśmiennictwo historyczne ks. Jana Wiśniewskiego. Jego publikacje historyczne mają charakter materiałowy i zawierają dużą ilość informacji źródłowych i dokumentów. Interesujący jest zwłaszcza cykl monografii z początków XX w. obejmujący dekanaty diecezji sandomierskiej²¹. W tym samym czasie autor ten wydał także *Historię miasta Ćmielowa* (Radom 1906). W roku 1913 ks. Wiśniewski uzyskał zgodę konsystorza kieleckiego na opracowanie monografii

¹⁸ Publikacje dotyczące tej problematyki widoczne są m.in. w twórczości piśmienniczej ks. W. Fudalewskiego (np. *Sunt lacrimae rerum. Rzecz o sposobach zwalczania pijaństwa*), „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 1, 1908, nr 11, s. 325 i W. Kosińskiego (np. *Referat o pijaństwie*, tamże, nr 8, s. 238–240). Informacje dotyczące wad społecznych ludu polskiego zawierają także korespondencje z parafii znajdujące się w regionalnych i ogólnokrajowych czasopismach religijno-społecznych.

¹⁹ J. Gacki, *Odechów*, „Pamiętnik Religijno-Moralny”, 4, 1844, t. 6, s. 385–403; tenże, *Magnuszew*, tamże, 8, 1848, t. 15, s. 381–410; tenże, *Swierże*, tamże, 9, 1849, t. 17, s. 412–447; tenże, *Brzózka*, tamże, 10, 1850, t. 19, s. 381–417; tenże, *Wiadomość historyczna o biskupich niegdyś dobrach, zamku i mieście Ilży*, tamże, 13, 1854, t. 27, nr 10, s. 366–408; nr 11, s. 449–497; tenże, *Jedlnia, w niej kościół i akta obecnej prawa*, Radom 1875.

²⁰ A. Knothe, *O monografii Sandomierza przez ks. M. Bulińskiego kilka uwag*, „Przegląd Katolicki”, 17, 1879, nr 39, s. 628–630; nr 40, s. 648–650. Ks. A. Knothe jest m.in. autorem zbioru wierszy poświęconych ukochanemu przez niego Sandomierzowi (*Wiersze o Sandomierzu*, Radom 1915). Zob. X. M. R., *Śp. ks. Apolinary Knothe*, tamże, 32, 1894, nr 47, s. 748.

²¹ J. Wiśniewski, *Dekanat opatowski*, Radom 1907; tenże, *Dekanat ilżecki*, Radom 1911; tenże, *Dekanat radomski*, Radom 1911; tenże, *Dekanat opoczyński*, Radom 1913; tenże, *Dekanat konecki*, Radom 1913; tenże, *Dekanat kozienicki*, Radom 1913; tenże, *Dekanat sandomierski*, Radom 1915.

historycznej dekanatu miechowskiego, aby – jak stwierdził – „opisami przysłużyć się Ojczyźnie, jak również pokrewnej nam Sandomierzanom, sąsiedniej diecezji kieleckiej”²². Praca ta ukazała się w cztery lata później, lecz opisy historyczne autor zamknął na 1914 r. Dalsze monografie dekanatów tej diecezji wydawane były sukcesywnie do końca lat 30. XX w. Przed wybuchem I wojny światowej proboszcz obiechowski ks. Franciszek Nawarra opublikował dwutomową *Monografię kościołów diecezji kieleckiej* (Warszawa 1911). W okresie międzywojennym pracę tę uzupełnił autor o nowe informacje, lecz wydawnictwa te należą do mało krytycznych²³. Problematyka historyczna i archeologiczna związana z Kielecczyną znalazła wiele miejsca również u wspomnianego wcześniej ks. W. Siarkowskiego. Wikariusz chęciński ks. Witalis Grzeliński opublikował *Monografię Chęcin* (Kielce 1908), do której krytyczne uwagi i uzupełnienia wniósł potem proboszcz wrocieryski ks. Stefan Stuczeń, znany z pasji badania przeszłości²⁴. Warto też zwrócić uwagę na pierwszy udokumentowany źródłowo zarys dziejów Kieleckiego Seminarium Duchownego opublikowany przez wiceregensa tej uczelni ks. Feliksa Puchalskiego²⁵.

Przedstawione informacje pozwalają stwierdzić, że księża diecezji kieleckiej i sandomierskiej zaangażowani w działalność piśmienniczą żywo reagowali na zmiany zachodzące w życiu społeczno-politycznym regionu w XIX stuleciu, starając się swoimi publikacjami zwrócić uwagę na palące potrzeby związane zarówno z pracą duszpasterską, jak i społeczno-kulturalną w środowisku. Niejednokrotnie inspirowali działalność różnorodnych organizacji dobroczynnych i chrześcijańskich organizacji skupiających ludność w duchu dynamicznie rozwijającego się po 1905 r. katolicyzmu społecznego.

Należy zwrócić uwagę na systematyczny wzrost dynamiki twórczości piśmienniczej duchownych diecezji kieleckiej i sandomierskiej następujący w ciągu XIX w. Zasadniczy wpływ na to zjawisko miało pojawienie się w połowie poprzedniego stulecia czasopism religijno-społecznych, stwarzając księżom coraz to większe możliwości wydawnicze. Liczba tych czasopism z upływem czasu stale się powiększała, a wraz z nią wzrastała ilość publikacji duchownych.

W 1. połowie XIX w. księża ogłaszali artykuły na łamach wydawanego w Warszawie „Pamiętnika Religijno-Moralnego” (1841–1862), który w 1863 r. został przekształcony w „Przegląd Katolicki”. Kilka prac zamieścił w tym czasie też „Pamiętnik Warszawski” – miesięcznik społeczno-literacki i historyczny. Dużą rolę w rozwoju piśmiennictwa duchownych odegrały gazety i czasopisma o zasięgu regionalnym, które na Kielecczyźnie zaczęto wydawać w 2. połowie XIX w. Liczne artykuły księży-auto-

²² Zob. wstęp, J. Wiśniewski, *Dekanat miechowski*, Radom 1917.

²³ F. Nawarra, *Monografia kościołów diecezji kieleckiej. Suplementa. Kościoły nowe. R. 1880–1920*, Kielce 1922.

²⁴ S. Stuczeń, *Kilka dodatków do monografii Chęcin napisanej przez ks. Witalisa Grzelińskiego*, „Przegląd Diecezjalny”, 1, 1911, nr 11, s. 167, 168; nr 12, s. 183–185. Zob. też: W. Grzeliński, *O krytyce monografii Chęcin napisanej przez ks. S. Stucznię*, tamże, nr 13, s. 205–207.

²⁵ F. Puchalski, *Seminarium kieleckie. Rys historyczny i dokumenty*, Kielce 1901.

rów zamieściła „Gazeta Kielecka” oraz „Gazeta Radomska”. Wiele prac ukazało się też w wydawanych od początku XX w. kieleckich i sandomierskich wydawnictwach diecezjalnych, takich jak: „Tygodnik Diecezjalny”, „Jutrzenka”, „Maryawita”, „Przeгляд Diecezjalny”, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”. Spośród czasopism o zasięgu ogólnokrajowym, obok wspomnianego już „Przełądu Katolickiego”, wiele artykułów księży obu diecezji publikowały czasopisma warszawskie: „Tygodnik Ilustrowany”, „Rola”, „Dziennik Powszechny”, „Zorza”, a także wydawany we Włocławku miesięcznik „Homiletyka” oraz „Dzwonek Częstochowski”. Jak wiadomo z naszych wcześniejszych rozważań, łączna liczba tytułów gazet i czasopism zawierających publikacje księży Kieleccyzny sięga łącznie 70 pozycji.

Prace zwarte charakteryzowanej grupy duchownych z 1. połowy XIX w. wydawane były przede wszystkim w znanych oficynach drukarskich i wydawniczych Krakowa, co związane było z faktem wieloletniej zależności administracyjnej Kielc od krakowskich struktur kościelnych. W 2. połowie XIX w. Kraków stracił swą uprzywilejowaną pozycję wydawniczą wśród duchowieństwa Kieleccyzny na rzecz coraz dynamiczniej rozwijającej się Warszawy. U schyłku niewoli narodowej coraz większą rolę zaczęły odgrywać lokalne czasopisma i oficyny wydawnicze Radomia i Kielc, co świadczy o stopniowym krystalizowaniu się w regionie kieleckim autonomicznego życia kulturalnego.

Z przedstawionej charakterystyki XIX-wiecznego piśmiennictwa księży diecezji kieleckiej i sandomierskiej wynika, że w ich twórczości pisarskiej znalazły odzwierciedlenie wszystkie ważniejsze zjawiska związane z przemianami społeczno-religijnymi i kulturalnymi, które pojawiły się na przestrzeni omawianego wieku na Kieleccyznie i w skali ogólnokrajowej. Przedstawione rozważania wskazują drogę do dalszych badań naukowych w zakresie poszczególnych rodzajów tego piśmiennictwa, jego uwarunkowań i wpływie na rozwój społeczno-religijny i kulturalny regionu. Zróżnicowana zawartość treściowa publikacji księży może być źródłem inspiracji dla badaczy reprezentujących różne dyscypliny naukowe, podejmujących zagadnienia dotyczące przeszłości ziem położonych między Wisłą a Pilicą i zamieszkującej je społeczności.